

Predgovor in zahvale

Delo imamo lahko radi ali ga sovražimo, lahko si želimo delati več ali manj, delo, ki ga opravljamo, nas lahko navdaja s ponosom in povzdiguje ali pa ponižuje in zatira: v nobenem primeru pa ne moremo pobegniti vplivu, ki ga ima delo na nas kot posameznike in kot člane družbe v celoti.

Kako daleč sega vpliv dela? Splošno stališče pravi nekako takole: če je delo vir dohodka, je vpliv dela velikanski. Za preživetje vsi potrebujemo dohodek in brez spodobne ravni dohodka, na katerega bi lahko računali, so ljudje obsojeni na osiromašeno, ubogo življenje. Toda če odmislimo ta cilj dela, torej omogočanje dohodka, je vpliv dela odvisen od posameznikovih preferenc oziroma od stvari, ki so pomembne za konkretnega posameznika. Nekateri najdejo v delu smisel in občutek identitete ter mu raje posvečajo več časa kot ostalim stvarim. Drugi pa ne, saj so jim prednostne radosti družinskega življenja, prostočasne dejavnosti in podobno. Nekateri so pripravljeni prenašati dolgočasne, vendar dobro plačane delovne ure, saj imajo radi denar v žepu. Drugi sprejmejo manjšo zmožnost trošenja, saj imajo raje intrinzično nagrado osebno izpolnjujočega dela, ki pač ni dobro plačano. Najbrž nihče ne bi smel delati v nevarnih ali pretirano izkoriščevalskih pogojih. Ampak nazadnje se mora posameznik odločiti, katero delo je »zanj« in katero ni – ali katero delo bi bilo zanj, če ne bi bilo vprašanja plače za preživetje. Poleg pomena, ki ga ima dostop do spodobnega dohodka, je pomembnost dela zgolj stvar osebnih preferenc ali pa je odvisna od pojmovanja »dobrega življenja«, ki je »primerno zame«.

To stališče je videti nedolžno, a lahko ima daljnosežne filozofske posledice. Če menimo, da je edina obče sprejeta vrednost dela njegov namen služenja dohodka in da je poleg tega vrednotenje dela le stvar osebnih preferenc, potem se lahko zdi, da je *moralni* pomen dela povezan izključno z distribucijo dohodka na eni strani in s svobodo izbire pri uresničevanju preferenc ali pojmovanj dobrega na drugi strani. To nas lahko pripelje do ideje, da bi bili v moralno idealnem ali popolnoma pravičnem svetu posamezniki povsem svobodni, da zasledujejo lastne preference v zvezi z delom; dejansko je *bistvo* te pravičnosti v tem, da bi bila takšna svoboda izbire na voljo vsem. Še več, takšen idealni svet morda ni tako daleč stran. Kajti s tehnološkim razvojem, zlasti z robotsko avtomatizacijo, postajajo številne vrste dela nepotrebne; in ko umikajo nujnost iz dela, delo odpirajo svobodi. Pričakovati je mogoče, da bo s takšnim razvojem postajal vpliv dela na posameznike in skupnosti vedno bolj šibek, teoretiki in drugi pa bi na podlagi teh obetov morali začeti razmišljati o »svetu po delu«, ali kot se tudi govori, o »koncu dela«.

Številni to že počnejo. Toda če knjiga, ki smo jo napisali, pokaže karkoli, potem pokaže, da je svet dela poln nedokončanih opravil, ki še čakajo na filozofa, teoretika in družbenega kritika. Gre za svet z nadvse kompleksno moralno krajino, ki smo jo komaj začeli raziskovati. Vodilne poteze te krajine, kot so se razkrile pri naših raziskavah, so večstranska pričakovanja *pravičnosti* in *avtonomije*; se pravi, gre za bogate substancialne norme, ki oblikujejo izkušnjo dela in izkušnjo stanja brez dela. Svoboda izbire, ali naj vstopimo na trg dela ali ne, in točka, na kateri naj vstopimo vanj, sta le dva vidika krajine oziroma njen »stranski profil«, če se tako izrazimo. Avtonomija in pravičnost sta zastavek dela še na številne druge načine, toda če ju hočemo razumeti, moramo vstopiti v izkušnjo ljudi, ki imajo zaradi trpljenja krivic, dominacije in pomanjkanja avtonomije pri delu edinstveno – vendar ne vedno jasno formulirano – razumevanje pomena teh norm.

Kako je mogoče dobiti dostop do te izkušnje? Začetni vtis nam lahko ponudijo odgovori v anketah. Kolikor so ankete izdelane pazljivo in kolikor so družbene vede razvile dovršene tehnike za njihovo izdelavo, nam lahko ankete razkrijejo odnos, ki ga imajo ljudje do specifičnih

delovnih praks, pričakovanja, ki jih imajo do dela, in stopnjo izpolnitve teh pričakovanj. Takšne družbene ankete so dober način ugotavljanja vzorcev v izkušnjah ljudi na ravni populacije – zanesljivo so boljše od spekulacije o teh vzorcih – in z njihovo pomočjo si bomo v prvem delu knjige poskušali ustvariti širšo sliko o prevladujočih oblikah in stopnjah nezadovoljstva z delom. Toda čeprav je takšna empirična raziskava koristna za ta namen, ni ustrezna za razkritje podrobnejše teksture izkušnje. Ta postane očitna šele v pravih pogojih, ki omogočajo subjektovo samorazkritje, za interpretacijo sporočene vsebine pa potrebujemo teoretski okvir. Psihodinamika dela, ki jo je razvil Christophe Dejours, služi natanko temu cilju, s pomočjo te metode pa obravnavamo tudi rezultate raziskave, zlasti pri naši ilustraciji (v zadnjem delu knjige) osvobajajočih sprememb, ki jih lahko prinese naš predlog teorije dela.

Dostop do izkušnje je pogojen tudi s tem, da imamo pravičen pojem izkušnje, ki pa sam zahteva, da imamo ustrezen pojem *subjekta* izkušnje. Tu imamo seveda opravka z *doživeto* izkušnjo dela, ne pa z izkušnjo, kot jo je mogoče videti z distanciranega gledišča. Zelo težko je doseči posrečen opis doživete izkušnje, a na srečo obstaja neka filozofska tradicija, ki je pozorna na težave in nevarnosti pri poskusih opisa izkušnje in ki ponuja načine njihovega preseganja. Gre za tradicijo eksistencialne fenomenologije. Ker iščemo teoretski okvir za razumevanje normativne vsebine žive izkušnje dela, moramo najprej pripraviti model tega, kaj je sploh živa izkušnja, in nato razviti razlago načina, kako specifični izzivi, ki jih delo predstavlja subjektu, subjektivnost bodisi okrepijo bodisi zmanjšajo. To storimo v drugem delu. Zagovarjamo trditev, da živa izkušnja dela vključi subjektivnost tako v tehnično kot v družbeno dimenzijo, ki ju oblikujejo različna razmerja pripoznanja.

Na tej točki se že precej oddaljimo od razširjenega gledišča, da ni mogoče reči nič zanimivega, nič filozofsko, moralno ali politično relevantnega o delu kot dejavnosti, razločeni od dela kot vira dohodka. To razlikovanje, ki bo temeljnega pomena za našo razpravo, ima majhno vlogo v tradicijah politične in socialne filozofije, ki vladajo v akademskem diskurzu danes, namreč v liberalni tradiciji in republikanski tradiciji.

Veliko vlogo pa ima v dialektičnih in pragmatičnih tradicijah, tako kot v pravkar omenjeni fenomenološki tradiciji. In prav v te tradicije se umeščajo prispevki pričujoče knjige. V prvi vrsti se navdihujemo pri ideji kritične teorije družbe, ki so jo vsak po svoje formulirali Max Horkheimer, Theodor Adorno, Jürgen Habermas in Axel Honneth. Toda prav tako skrenemo z ene od uhojenih poti kritične teorije, saj poskušamo obuditi to, kar je Honneth nekoč imenoval »kritična koncepcija dela«, in na ta način prenoviti sam projekt kritične teorije.

Nekaj besed moramo spregovoriti o nastajanju knjige. O idejah, ki jih pokriva, so vsi štirje avtorji razpravljali približno desetletje in v tem pogledu je delo nastajalo dolgo. Knjiga se v veliki meri vrti okoli psihodinamičnega pristopa k delu, ki ga je v zadnjih treh desetletjih uvedel Christophe Dejours; lahko jo beremo kot poskus izpeljave širših filozofskih nasledkov Dejoursovega izjemno izvirnega in ne dovolj znanega dela. Trije filozofi, ki so sodelovali pri pisanju te knjige, morda niso bili ravno Dejoursovi podizvajalci, so pa vsekakor gradili na temeljih, ki jih je postavil. Nicholas Smith je napisal uvod in poglavja prvega dela knjige ter uredil celoten rokopis, da bi zagotovil slogovno in argumentacijsko doslednost; Jean-Philippe Deranty je napisal poglavja drugega dela; Emmanuel Renault je prevzel odgovornost za tretji del, napisal pa je tudi sklep; Christophe Dejours je priskrbel gradivo, ki tvori četrti del. Čeprav je pisanje konec koncev dejanje ene same osebe, so štirje avtorji poskušali delovati družno, kolikor je bilo mogoče. S stališči, izraženimi v knjigi, se ne strinja v enaki meri vsakdo od nas, vendar pa natančno odražajo naše razdelano skupno mnenje.

Nazadnje je treba reči še par besed zahvale. Avstralskemu raziskovalnemu svetu smo hvaležni za nagrado »Discovery Project«, ki je finančno podprla raziskovalno dejavnost, potrebno za zagon tega knjižnega projekta. Nicholas Smith bi se rad zahvalil Filozofski fakulteti Univerze v Macquarieju, ki mu je s programom »Outside Studies« omogočila obširno raziskavo, nujno za osnutek prvega dela knjige. Hvaležni smo Dalu Tweedieju, Andrei Veltman in Titusu Stahlu za nadvse koristne komentarje končnega rokopisa. Zahvaljujemo se tudi Wendy Lochner in Amy Allen za njuno podporo projekta.

Uvod

Ta knjiga govori o delu in o razlogih, zakaj je delo pomembno. Središče našega zanimanja bo delo kot nekaj, kar počnemo, kot oblika dejavnosti, ki pri večini zaseda glavnino njihovega aktivnega življenja. V knjigi bomo zagovarjali tezo, da je delo nadvse pomembno, ne le iz očitnih razlogov, ki jih takoj razumemo vsi, temveč iz kompleksnih in skritih razlogov, ki postanejo očitni šele z znanstveno analizo in filozofsko refleksijo. S pomočjo takšne refleksije bomo trdili, da je delo pomembno zato, ker z njegovim izvajanjem vstopamo v razmerje do sveta, do drugih in do samih sebe na načine, ki temeljno vplivajo na kvaliteto nam dostopnega življenja. Delo je pomembno, ker so z njim povezani nekateri od naših najglobljih strahov in upov. Cilj knjige je nekoliko osvetliti to mešanico strahu in upanja ter tako prispevati k razumevanju virov tesnobe, ki jih imamo v zvezi z delom, pa tudi pojasniti pričakovanja svobode, pravičnosti in izpolnitve – naj bodo še tako tiha in potlačena – ki trmasto spremljajo našo izkušnjo dela.

Če pomislimo na izrazite in vseprisotne skrbi, ki krožijo okrog dela, in na težave, ki jih imamo z njihovim razumevanjem, bi lahko menili, da so filozofi, družbeni teoretiki in drugi misleci povedali že precej o tej temi. Pričakovali bi lahko, da obstaja obsežna filozofska literatura, ki jo moramo pregledati in se nasloniti nanjo, če hočemo formulirati lastne poglede o vprašanju, zakaj je delo pomembno. A ni tako. Nasprotno, malo je filozofskih refleksij o vprašanju, ki ga postavljamo: kako izkušnja dela – razmerje do sveta, do drugih in do sebe, ki ga delo vključuje – vpliva na kvaliteto nam dostopnega življenja. Le redki od številnih

teoretikov, ki polnijo humanistične in družboslovne oddelke, so se ukvarjali z moralno nabitimi strahovi in pričakovanji, ki spremljajo izkušnjo dela. Toda za to zapostavljanje ni kriva kakšna naključna intelektualna nepazljivost ali gola odsotnost zanimanja. Kriv je prej vpliv močnih miselnih tokov, zaradi katerih se lahko zdi naš projekt nepotreben, nerelevanten ali preprosto zmoten. V preostanku našega uvoda si bomo ogledali nekatere od teh mišljenjskih tokov, saj bi radi odstranili nekaj ovir, ki lahko morda ovirajo pot naše raziskave.

Avtomatizacija in mit o koncu dela

Za začetek povejmo, obstaja množica dozdevno empiričnih prepričanj o vplivu avtomatizacije. Stroji že od začetka industrijske revolucije opravljajo delo, ki so ga nekoč množično izvajali ljudje. Mehanizacija je hkrati preoblikovala izkušnjo manufakturnega dela in odstranila potrebo po določenih vrstah manufakturnih delavcev. Splošno znano je, da je v zadnjih nekaj desetletjih, od začetka tako imenovane post-industrijske družbe, tehnologija spremenila ne le proizvodnjo blaga, temveč tudi produkcijo in opravljanje storitev, na primer finančnih, pravnih, zdravstvenih in izobraževalnih. Dalje, avtomatizacija opravil v storitvenem sektorju je odstranila potrebo po določenih vrstah storitvenih delavcev, tako kot so z uvedbo avtomatizacije v proizvodnem sektorju postale odvečne številne vrste industrijskih delavcev. Napredek v računalniški tehnologiji je še pospešil te spremembe, na dosegu roke pa je avtomatizacija celih paketov opravil, povezanih s širokim razponom poklicev v proizvodnem in storitvenem sektorju. Številna opravila, ki so jih stoletja opravljali visoko izobraženi profesionalci – odvetniki, računovodje, kirurgi, prevajalci – že izvajajo inteligentni stroji; in trend se bo, kot kaže, nadaljeval.

Ampak zakaj bi moral trend pospeška k avtomatizaciji ovirati naše iskanje globljega uvida v izkušnjo dela in v načine, kako ta izkušnja vpliva na kvaliteto življenja? Ovira nas le v primeru, če razumemo konec potrebe po človeškem akterju pri izvajanju določenih delovnih opravil kot konec potrebe po delu *nasploh*. Takšno sklepanje –